

Fóris Ágota: Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008. 239 oldal.

Fiatal kutató, PhD-hallgató ritkán vehet a kezébe olyan világos útmutatót, mint Fóris Ágota *Kutatásról nyelvészeknek* című munkája. A kötetből átfogó képet kapunk a tudományos kutatás kérdéseiről, fogalmairól, módszereiről, az eredmények közlésének módjáról, a kutatás és a társadalom kapcsolatrendszeréről.

A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi docense, fő kutatási területe a lexikográfia, a terminológia, a műszaki és a tudományos szókincs vizsgálata, a *Magyar Terminológia* című folyóirat főszerkesztője, nevéhez számos tanulmány és több monográfia fűződik.

A könyv előszavából megtudjuk, hogy a szerző szándéka egy elsősorban nyelvészeknek szóló, hiánypótló összefoglaló munka megírása volt. A nyelvtudomány különböző területein sokféle kutatási módszer létezik, és a nyelvészeknek nagy szükségük van a kutatás közös alapjainak megismerésére: „A nyelvészeti kutatás módszere a nyelvtudomány különböző ágaiban más és más, eltérő módon dolgozik a leíró, a generatív grammatikával foglalkozó, a szociolingvista vagy az idegnyelv-elsajátítást vizsgáló nyelvész. Azonban az eltérések ellenére valamennyi kutatás közös alapokon nyugszik, és sok közös tulajdonsággal rendelkezik, ezek egy része minden konkrét munkában megtalálható, más része a vizsgált téma sajátosságaitól függően jelenik meg” (7–8). A kötet által közvetített szemlélet újdonságát az adja, hogy a természettudományos kutatás osztályozási rendszereire alapozva, interdiszciplináris szemléletben vezeti be az olvasót egy olyan területre, ahol a kutatás egységesen elfogadott fogalmi és terminológiai rendszere csak részben van meg.

Az első fejezetben (*A tudomány*) rövid történeti áttekintés után olyan különböző, ám egymással szoros összefüggésben lévő fogalmak értelmezését olvashatjuk, mint a *tudomány*, a *tudományos-ság* és a *tudományos kutatás*. A tudomány egymástól elkülönülő részeit *tudományterületek*nek nevezzük, és ha ezeket tovább osztályozzuk, akkor *tudományágakat* kapunk. A nyelvtudomány osztályozása mindmáig sokat vitatott kérdés, tudományági besorolása szintén problémákat vet fel, például egyszer a bölcsészettudományokhoz, máskor a társadalomtudományokhoz sorolják – az osztályozás sokfélesége azonban természetes. Így például „A *felsőoktatási törvény* a tudományági besorolásnál az egyetemeken folyó oktatás szempontjait vette alapul, az *akadémiai törvény* pedig az irányítás szempontjai alapján hozta létre a tudományterületi besorolásokat, és természetesen ez a két felosztás nem fedi egymást. Mindkét felosztás teljes abban az értelemben, hogy valamennyi tudományterület helye megtalálható benne, mindegyik tükrözi azonban azt is, hogy ezeken az osztályokon belül további csoportok létrehozása szükséges” (21). A könyv első fejezete tárgyalja a kutatási célok megválasztásának az utóbbi években megváltozott szempontjait is. Míg korábban jellemzően a kutató maga választotta meg, hogy milyen kérdéskörrel kíván foglalkozni, ma már a kutatók, a kutatócsoportok témaválasztását számos tényező befolyásolja, ezek részletes ismertetését találja meg az olvasó. A fejezet végén a tudományos kutatás tárgyi eszközeiről olvashatunk, amely az utóbbi időben a nyelvészeti kutatások területén is jelentős szerepet játszik több ok miatt. Például a számítógépes módszerek elterjedése jelentős anyagi befektetéseket jelent mind a gépek, mind a szoftverek beszerzésében. A szerző az áltudomány kérdéseire külön fejezetben tér ki, ebben a tudományos kutatás elveinek megfelelően folytatott nyelvészeti kutatások fontosságára hívja fel a figyelmet.

A második fejezet részletesen foglalkozik a tudományos kutatás különböző szempontok szerinti osztályozásával. A szerző azt bizonyítja, hogy a kutatások osztályba sorolása, azaz egy adott kutatási feladat fő jegyeinek a megadása elsődlegesen nem attól függ, hogy melyik tudományág területére esik, hanem attól, mi a vizsgálat célkitűzése, milyen módszerekkel végzik stb. A kutatás célja szerint alap-, illetve alkalmazott kutatást, a kutatási módszerek szempontjából elméleti és empirikus kutatást különböztethetünk meg, a kutatás a folyamat iránya szempontjából pedig lehet induktív vagy deduktív. A tudományos megismerésben fontos szerepe van továbbá mind a kvantitatív, mind a kvalitatív módszereknek, ugyanakkor e két módszer tudományos értékének a megítélésében – különösen az alkalmazott nyelvészeti kutatások területén – számos félreértés tapasztalható. A könyv erre vonatkozó fejezete szemléletes példákkal illusztrálja, hogy például a természettudományok kvantitatív megfogalmazású törvényei mellett nagy számban fordulnak elő kvalitatív megfogalmazású törvények is. A társadalomtudományok és a nyelvészet területén szintén egyenlő létjogosultsága van mind a kvantitatív, mind a kvalitatív módszer alkalmazásának. A leíró nyelvészet területén például az előbbi célja lehet a nyelvi jelenségek mennyiségi viszonyainak leírása, az utóbbié pedig az említett jelenségek minőségi vizsgálata. A könyv kitér a tudomány osztályozásának egy olyan kérdésére is, amelyet egyes területeken kiemelten kezelnek, más tudományterületeken viszont kevés figyelmet fordítanak rá: a kutatás az irodalmi előzményekhez való viszony alapján lehet primer

vagy szekunder. A szerző szerint minden kutatást a szakirodalom feldolgozásával érdemes kezdeni (szekunder kutatás), mivel így alakul ki a kutató tudományos szemlélete, ezután következhet az új összefüggések feltárása (primer kutatás). Szinte minden tudományterület történetében található olyan periódusok, amelyben a korábbi primer kutatási eredmények a szekunder kutatások forrásait képezik, és ezek szintézise új, általánosabb törvények felfedezéséhez vezet. Ezek után az előzmények után, a fejezet utolsó alfejezetében tárgyalja a szerző a nyelvészeti kutatások osztályozási lehetőségeit, például a kutatás tárgya, az alkalmazott módszerek és eszközök vagy közvetlen célja alapján.

A harmadik fejezetben a tudományos kutatás legfontosabb fogalmait találjuk, amelyek ismerete segít a vizsgálatok minden fázisában a feladatok, az előrehaladás és az alkalmazott módszerek megítélésében. A fejezet alpontjai a tudományos elmélet, az alapfogalmak, az alaptételek, a definíció, a mérés, az osztályozás, az absztrakció, a hipotézis, a modell, a kód és az algoritmus fogalmakat és azoknak a kutatásban betöltött szerepét taglalják. A hipotézis a kutatásban az irányítú szerepét tölti be, valószínűsíti a kutatásra érdemes témákat, a kutatás jellemzőit és a várható eredményeket. A gyakorlatban kétféle hipotézist fogalmaznak meg: *munkahipotézist* és *tudományos hipotézist*. A munkahipotézis vagy nullhipotézis körvonalazza a kutatás menetét és várható eredményét, jelentőségét, míg a tudományos hipotézis vagy sejtés nem más, mint még nem igazolt tétel vagy elmélet kimondása. A szerző meglátása szerint a társadalom- és a bölcsészettudományokban – hasonlóan mint a természeti-, a műszaki vagy az orvostudományokban – sokszor nem lehet tudományos hipotézist felállítani. Olyan esetekben fordul ez elő, amikor a kutatásnak a tudományág alapjait adatgyűjtéssel, kísérlettel kell lefektetni. Az ebben az esetben alkalmazott munkahipotézis helyességét a kapott eredmények tudományos értéke igazolja. A modellek közül különös figyelmet érdemelnek a skálafüggetlen hálózatok, amelyeket a szerző a nyelvészet területére alkalmaz. A nyelv hálórendszerének felismerésén alapulnak a terminológiai rendszer rendezési eljárásai, a gráfokat a szintaxisvizsgálatok során is alkalmazzák, az eddigi kutatások igazolták a szemantikai háló létezését, valamint a pszicholingvisztikai kutatásokban is eredményeket hozhat a hálómodell alkalmazása.

A negyedik fejezet *Az adatgyűjtés és adatfeldolgozás általános módszerei* címet viseli. A kutató a kutatási cél megfogalmazása és annak tisztázása után munkája természetétől függően választja ki az alkalmazandó módszert, mint például a megfigyelés, a tudományos kísérlet, az esettanulmány, a kérdőíves adatfelvétel, a forráselemzés vagy a mintavétel. A munka során szerzett adatoknak azonban minden esetben meg kell felelniük a *pontosság*, a *megismételhetőség* (*reprodukálhatóság*) és a *valódiság* (*objektivitás*) kritériumainak. A továbbiakban a szerző külön figyelmet szentel a korpusz nyelvészet, a korpuszelemzés területének, amely az utóbbi évtizedekben a számítógépes adattárolás és adatfeldolgozás fejlődésével terjedt el. Kétféle korpuszt különböztet meg: *vizsgálati korpuszt* és *elektronikus korpuszt*. A korpusz az első értelmezésben nem más, mint a vizsgálat céljára kiválasztott nyelvi adatok összessége. A korpusz nyelvészet meghatározása szerint pedig a szövegtörzs elektronikusán tárolt és számítógép segítségével feldolgozható vizsgálati anyagot jelent, ám a digitalizált szövegek halmaza még nem nevezhető önmagában korpusznak, feltétel, hogy nyelvészeti vizsgálatokra alkalmas, feldolgozott és annotált szövegek gyűjteménye legyen. Az utolsó alfejezet ebben a részben a hibaszámítással foglalkozik. A kutatás mindig magában hordozza a hibázás lehetőségét, ezért a munka megtervezése során fel kell mérni a lehetséges hibaforrásokat és azok kiküszöbölésének lehetőségét, illetve ismerni kell a hibaszámítás módját.

A publikáció – a kutatási eredmények közlése című ötödik fejezet különös jelentőséggel bír a fiatal kutatók számára, mivel részletesen bemutatja a tudományos folyóiratban, a tudományos konferencián, a szakkönyvekben megjelenő, avagy doktori értekezés, szakdolgozat, illetve kutatási beszámoló formájában történő közléssel szemben támasztott követelményeket. A fejezet részletes leírást ad a különböző publikációs formák szerkezeti, tartalmi és formai követelményeiről, valamint az értékelés menetéről. Fontos és több esetben nem pontosan értelmezett fogalmakat tisztáz a szerző

azzal, hogy kifejti, a tudományos folyóiratok lehetnek lektoráltak vagy referáltak. A *lektorált folyóiratok* esetében a benyújtott írásokat szakmai lektorok, az adott szakterület elismert kutatói bírálják el. A lektorálás célja a kevésbé értékes közlemények kiszűrése, ezért a lektorált folyóiratban közölt eredmények értékesnek ítéelhetők. A *referáló folyóiratok* a jelentős eredményeket közlő tudományos folyóiratokban megjelent cikkek rövid kivonatát közlik, ezzel segítik az új ismeretek könnyebb megtalálhatóságát. A *referált folyóiratok* többsége angol nyelvű, az ezekben megjelenő tanulmányok absztraktjait közlik a *referáló folyóiratok*. A folyóiratok rangját jelzi a referálás ténye. E fejezet részletezi a doktori értekezéssel kapcsolatos elvárásokat, annak célját, formai és tartalmi követelményeit, amely nagy hasznára válik a doktorjelölteknek, mivel pontos iránymutatást kapnak írásbeli munkájuk elkészítéséhez. A szerző a tudományos eredmények közzétételével kapcsolja össze a tudományos viták szerepének a kiemelését. A tudományos vita más formában jelenik meg a kutatás különböző fázisai-ban, valamint más és más szerepet tölt be.

A hatodik fejezet a kutatás jogi és etikai kérdéseit tárgyalja, a kutatással kapcsolatos törvényeket tekinti át, mint a szerzői jogi, a szabadalmi, az innovációs, az akadémiai és a felsőoktatási törvény. Ezek a törvények szabályozzák a nagy gazdasági, társadalmi jelentőségű kutatási eredmények előállításának, felhasználásának bonyolult rendszerét. Ennek a fejezetnek a tartalma világosan bizonyítja, hogy a kutatás milyen sokoldalúan kapcsolódik a modern társadalom működéséhez. A kutatás minden szakaszában felmerülnek bizonyos íratlan, etikai szabályok is, az ezekhez kapcsolódó viselkedési szabályokat a tudományos szocializáció során sajátítják el a kutatók. Ebben a kevésbé ismert kérdéskörben igazít el a könyvnek ez a fejezete, amely így összefoglalóan a tudományos irodalom egyik régóta esedékes adósságát törleszti. Ilyen kérdés például az, hogy az adatgyűjtéssel járó nyelvészeti kutatások esetében biztosítani kell a résztvevők személyiségi és jogi védelmét, az eredmények közzétételkor semmiképp sem megengedett a plágium, idézés esetén pedig minden esetben hivatkozni kell a forrásra.

A hetedik fejezet témája a kutatás gazdasági vonatkozásai, egyik fő kérdésköre a kutatás hozamához kapcsolódik. Ebben a részben explicit módon jelenik meg a könyv egészén végighúzó kérdés; a kutatási eredmények társadalmi hasznosítása. Mivel a nyelvészeti kutatások látszólag kevés gazdasági megtérüléssel járnak, a társadalmi és a tudós közvélemény gyakran nem látja bennük a hasznosíthatóság lehetőségét, holott például az egy nyelven belüli és a nyelvek közötti kommunikáció egyértelműségét biztosító fogalmi-terminológiai rendezés alapvető tudományos, gazdasági és kulturális fontosságú csakúgy, mint a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek tisztázása. A fejezetben tárgyalt másik kérdéskör a kutatás költségeivel kapcsolatos. Az utóbbi évtizedekben felgyorsult tudományos fejlődésnek egyik kedvező következménye a kutatás eredményességét növelő új eszközök és módszerek megjelenése. Ezzel együtt jelenik meg egy kedvezőtlen következmény is, a kutatás költségeinek a jelentős megnövekedése. A kutatóknak tehát a téma kiválasztásával egyidőben gondoskodni kell a megvalósítás anyagi feltételeiről. Hazánkban a kutatás támogatása pályázati rendszerben valósul meg, ezenkívül a kutató hazai vagy külföldi magántőkét is felhasználhat, valamint rendszeresen jelennek meg nemzetközi pályázatok is.

A nyolcadik fejezet témája a kutatás és az oktatás kapcsolata. E két terület számos ponton összefonódik, az oktatás legmagasabb szintje az egyetemeken valósul meg. A mai tömegképzés következtében azonban az alapképzésben nem vagy csak kevésbé valósul meg a hallgatók tudományos szocializációja, az elitképzésnek ma már a doktori programokban van helye. A szerző ebben a fejezetben az egyetemi oktatással és kutatással kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, bemutatja az egyetemi képzés szerkezetét, a különböző tudományos fokozatok, címek, beosztások rendszerét a főiskolákon, egyetemeken, kutatóintézetekben.

A kötet végén részletes irodalomjegyzék, majd tárgymutató található, és ez lehetővé teszi, hogy az érdeklődő olvasó gyorsan megtalálja a keresett információt.

Manapság az egyetemi képzésből kikerülő, a doktori programokra jelentkező bölcsészhallgatók általában nincsenek tisztában a tudományos kutatás alapfogalmaival, módszereivel, a szóbeli és

az írott műfajok követelményeivel, viszont a tudományos munkát a doktori képzésben már az első évben meg kell kezdeniük. Ehhez nyújt valódi kapaszkodót Fóris Ágota munkája, amely egyrésztől átfogó betekintést ad a tudományos munka összetett kérdéseibe, másrésztől a mindennapi kutatómunka apró részleteit világítja meg. A könyv jó szívvel ajánlható a fiatal kutatók segédkönyvének ugyanúgy, mint kutatás-módszertani szemináriumok kurzuskönyveként.

Sermann Eszter
SZTE IKI